

Litteraturforskning – vem angår den?

Celia Aijmer och AnnKatrín Jonsson,
doktorander i engelska

Att läsa böcker är bra! Få skulle väl ha något att invända mot detta påstående. De flesta tycker att just litteratur och läsning har ett värde: för att det ökar förståelsen och empatin för andra människor och deras levnads-sätt, för igenkännandets glädje, för historisk och språklig kunskap. I *Om konsten att läsa och skriva* beskriver Olof Lagercrantz hur böckernas värld berikat hans liv: ”De lät mig se sådant jag inte själv kunde se och träffa människor som levde intensivare och mer dramatiskt än vad jag gjorde.” Genom att läsa får vi nya erfarenheter och dessutom är det roligt.

Att påstå att litteraturforskning har ett värde möts inte av samma självklara instämmande, utan frågan man som litteraturforskare ofta får är hur man forskar i litteratur! Alltså, vad gör en litteraturforskare och vad är det bra för?

Litteraturforskning är ett sätt att undersöka hur olika författarskap ger konstnärligt uttryck åt idéer och fantasier om världen. I böckernas värld kan vi se hur författare från olika tider har föreställt sig sin värld. Därför tror vi att litteraturforskningen lyfter fram frågor som är viktiga långt utanför universitetets väggar – hur människor har skapat och skapar värderingar och omdömen, och hur exempelvis konst, etiska och existentiella frågor samt sociala förhållanden samspelar med varandra. Litteraturvetenskapen ger oss kritiska instrument att beskriva och analysera hur olika världsbilder och synsätt tar form.

En tillbakablick på ämnet litteraturvetenskap tar oss tillbaka till 1800-talet. Litteraturstudiet, som var en given del av humaniora, fick då många av de drag som fortfarande präglar den. Ämnesområdet påverkades liksom naturvetenskap av positivismen, det vill säga idealet att forskning måste bygga på konkret observation och sträva efter objektiva säkra fakta.

Mycket av litteraturforskningen kom därför att bli biografisk och psykologiskt förklarande. I Nordisk familjeboks omfattande beskrivning av Selma Lagerlöfs författarskap sägs bland annat följande:

Genom hennes diktning gå en stark hembygdskänsla och en allvarlig plikt-känsla, det hvilar en djupt etisk karaktär öfver hennes diktning: krafvet på, att människan ska kämpa sin kamp till slut för att bli sig själf och för att bli sig själf värdig, betonas ofta, och öfver det hela hvälfver sig en ljus och varm religiös optimism, *som innerst bottnar i en harmonisk personlighet.*

Under 1800-talet och romantiken växte även intresset att studera äldre tiders litteratur historiskt fram. Syftet var att med litteraturens hjälp stärka den nationella kulturen och sprida upplysning och känsla för det egna landet. Bildning var på detta sätt inte bara till för att utveckla individen, utan också för att skapa ett samhälle grundat på vissa gemensamma ideal. Eftersom utvecklingen inom vetenskapen förutsattes gå framåt kunde man genom att sprida bildning också påverka samhället, både det egna och andras. Om alla människor kunde få tillgång till de värden som kulturen företrädde, så skulle världen bli bättre.

Fortfarande kan vi känna igen oss i detta bildningsideal, även om litteraturstudiet under 1900-talet till stor del ersattes av ett förnyat intresse för texten själf – dess uppbyggnad, teman och bildspråk – och konstens roll i samhället kom i bakgrunden. Att ett lands litteratur avspeglar nationens kulturella identitet är ännu en vanlig tanke både inom och utom universitetet.

Kunskapsideal i förändring

Detta kunskaps- och bildningsideal har inte varit utan problem eftersom det förutsätter en enhetlig kultur och enhetliga ideal. *Mörkrets hjärta* av Joseph Conrad (1899) är ett exempel på hur litteraturen själf kan visa att ett nationalistiskt kulturbegrepp behöver omprövas. Conrads roman handlar om följderna av att oreflekerat hylla ett kunskapsideal som säger sig sprida ljus över den så kallade oupplysta delen av världen. I romanen står karaktären Kurtz för ett europeiskt bildningsideal. Han kallas för ett

Wanderer (Vandraren) av Caspar David Friedrich (1818). Den ensamme, upphöjde sökaren försöker behärska den dimmiga och ännu ousforskade världen framför sig.

europiskt universalgeni; han har talets gåva, är poet, konstnär, journalist samt vetenskapsman. Han har rest nerför Kongo till Afrikas inre, inte bara för att tjäna pengar åt ett europeiskt handelsbolag utan för att han drivs av idéer om att sprida just kunskap, framgång och civilisation på den mörka kontinenten. Conrads roman avslöjar både naiviteten i en sådan kultursyn och de övergrepp den skyler över.

Conrad fann goda skäl att ifrågasätta det europeiska bildningsidealet och litteraturvetenskapen har ställts inför liknande problem. Många har känt sig manade att ställa nya frågor om vad litteratur, konst och kunskap är och vems intressen dessa företräder. Just när det gäller *Mörkrets hjärta* har litteraturforskare uppmärksammat hur romanen blottar européers begränsade och nedvärderande syn på främmande kulturer. Detta avslöjande kan sägas ligga till grund för vad vi idag kallar postkolonial teori, en teori som inte bara berör litteratur utan som är ett stort tvärvetenskapligt forskningsområde, inte minst inom ekonomi och samhällsvetenskap. Litteraturen är emellertid speciellt intressant i detta sammanhang, eftersom den visar på kulturella och historiska fantasier, utopier och föreställningar om det främmande.

Postkolonial teori är ett bra exempel på hur litteraturvetenskapen under senare delen av 1900-talet har blivit mer tvärvetenskaplig, det vill säga ämnesövergripande. Ett annat exempel på hur litteraturvetenskapen kommit att spela en roll i ett större sammanhang är genom feministisk litteraturforskning. Litteraturen är en bra källa när det gäller att undersöka

olika syner på könsroller. Även här kan vi se hur våra föreställningar om vad det innebär att vara man eller kvinna förändras historiskt.

Att litteraturvetenskapen arbetar mer och mer tvärvetenskapligt har gjort den mottaglig för teorier och metoder som används inom många olika vetenskapliga fält, något som är på gott och ont. Litteraturforskningen har blivit trendkänslig och verksamheten har blivit än mer uppdelad i olika intresseområden. Det är inte säkert att den som sysslar med feministisk psykoanalytisk teoribildning har så mycket gemensamt med den som forskar i medeltidlitteraturens bildspråk. Samtidigt är nyfikenheten inom ämnet på nya perspektiv och frågeställningar en styrka. Tvärvetenskapliga och teoretiska problemformuleringar inom litteraturforskningen har dessutom hjälpt till med att formulera frågor som rör kunskap och värderingar i samhället: Vad är ett konstverk? En text? En nation? Vem är objektiv? Vad skiljer fiktion från verklighet? Natur från kultur? Går utvecklingen framåt? Hur förhåller sig vetenskap till existentiella frågor?

Ett sätt att få nya infallsvinklar på dessa frågor har varit att läsa fler sorters litteratur, till exempel genom att lyfta fram kvinnliga och utomeuropeiska författarskap som tidigare inte ingått i det vi kallar kanon, det vill säga de verk som är etablerade och kallas för klassiker.

Gränsförskjutningar

Litteraturen och litteraturforskningen stärker vårt medvetande om vår kultur, vår historia och vår identitet – vårt kulturella arv – men den ställer också frågor som ifrågasätter vår identitet. Vi påverkas i våra föreställningar om världen och framtiden genom att läsa böcker. Ofta tänker vi att framtiden bestäms av den teknologiska, medicinska och ekonomiska utvecklingen, men vår självförståelse och vår syn på utveckling styrs också av de fantasier och visioner som kommer till uttryck i konst och litteratur. Hur vi ser på gränsen mellan det mänskliga och icke-mänskliga utmanas ofta i litteraturen, till exempel i romaner om cyborgvarelser, i skräckhistorier och i science fiction. Detta påverkar i förlängningen hur vi ser på gränsen mellan liv och död och vad vi betecknar som sjukligt respektive friskt, exempelvis hur vi ser på utvecklingen inom dagens genteknik.

Ett exempel på en roman som fortfarande utmanar gränserna för hur vi ser på mänskligt liv är Mary Shelleys roman *Frankenstein* (1818). När den

T.v. Reklamannons för brittiska Pears' soap "The first step toward lightening The White Man's Burden" (1904). Delar av texten lyder: "Första stege mot att lindra (göra ljusare) den vite mannens börda är att undervisa i renlighetens dygd. Pears tvål är en tillgång när det gäller att lysa upp jordens alla mörka hörn i takt med civilisationens frammarsch." Tanken att kulturen skulle upplysa den icke-europeiska världen var vitt spridd.

T.h. 1931 års filmversion av Frankenstein speglar sin tids vetenskapssyn – tanken om det biologiska arvet. I Shelleys roman dödar monstret för att det övergivits av sin skapare. I filmen dödar han för att han givits en brottslings hjärna.

kom lästes den som ett ganska typiskt, om än överdrivet, exempel på en gotisk skräckroman och den glömdes mer eller mindre bort av litteraturforskare ända till senare delen av 1900-talet. Idag vet vi att Mary Shelley, hustru till den betydligt mer berömde poeten Percy Bysshe Shelley, var insatt i den tidens vetenskapliga experiment, till exempel de som utfördes med elektricitet.

1803 genomförde vetenskapsmannen Aldini ett experiment på en nyligen avrättad brottsling under vilket han elektrifierade liket med svaga strömmar. Käke och muskler började darra, och vänster ögonlock for upp. Vetenskapen trodde att den var livets gåta på spåret, och denna händelse blev givetvis betydelsefull långt utanför laboratoriet. Den berörde inte bara naturvetenskap eller medicin utan satte grundläggande moraliska värderingar och trosföreställningar i gungning. *Frankenstein* handlar om vad som händer när skapandet av liv fräntas både gud och kvinnan. Tragedin i romanen uppstår genom att vetenskapsmannen vänder sin skapelse ryggen och låter den vandra utan mål och mening.

Länge har Dr. Frankensteins skapelse setts som något monstros, framför allt i de otaliga filmatiseringar som gjorts av romanen. Men i ett nutida perspektiv ser vi att romanen ställer frågor som är högst aktuella eftersom kloning och andra sätt att reproducera mänskligt liv inte längre är en framtidsfantasi. Genom *Frankenstein* ställs vi inför frågor som rör mänskligt liv och etiskt ansvar.

Mary Shelley tänjde inte bara på skräckromanen som genre, utan hon utforskade existentiella och etiska frågor som berörde samtida vetenskap. Litteratur och samhälle, litteratur och vetenskap kan alltså sägas föra en dialog med varandra.

Ännu ett exempel på en sådan dialog mellan litteratur och naturvetenskap finner vi i Marcel Prousts flerbandsverk *På spaning efter den tid som flytt* (1913–1922). Prousts verk handlar om hur tiden upplevs på olika sätt: genom minnen, olika situationer och platser och sinnesförnimmelser. Därigenom rör sig romanen i samma tankevärld som Einsteins banbrytande teorier om tid och rum. Exemplet Proust och Einstein visar att litteratur och naturvetenskap verkar inom samma tankeklimate och tidsanda snarare än inom sfärer som inte berör varandra.

Mycket av dagens hjärnforskning som handlar om hur vi uppfattar världen – så kallad kognitionsforskning – har tagit fasta på både berättarteknik och bildspråk för att beskriva hur medvetandet fungerar. Även inom juridikens område har litteraturvetenskapen fått ny betydelse, eftersom litteraturforskarens metoder börjar användas för att visa hur människans sätt att berätta och tolka händelser har betydelse för bedömningen av en utsagas sanning, eller hur ett händelseförlopp ges skilda versioner av olika personer.

Vi tar ofta för givet att humaniora och naturvetenskap är två vitt skilda områden, men som historien visar är denna uppdelning inte av naturen given. Det var först 1876 som dessa båda vetenskapsgrenar skildes åt i Sverige. Innan dess var de del av samma kunskapsområde eller fakultet – den filosofiska.

Möten över gränser

Det som inom litteraturvetenskap kallas teori problematiserar distinktionerna mellan ämnen. Därigenom har allt fler program och fora för möten över ämnesgränser skapats: Forum för Studier av Samtidskultur (FSSK) i Göteborg, Tema Genus i Linköping samt Estetikprogrammet på Södertörns högskola är bara några exempel. Inom dessa ramar ses litteraturen som del av ett större sammanhang där andra frågor än de som berör individuella författarskap står i fokus.

Det kan tyckas att litteraturvetenskapen som särskild disciplin är i farozonen om ett mer allmänt kulturämne blir etablerat vid landets högskolor och universitet. Denna hotbild har ofta utnyttjats för att slå vakt om disciplinen. I USA ser vi just nu en stark motreaktion mot teori och 'Cultural Studies', ett tvärvetenskapligt studieområde som suddar ut gränsen mellan det som traditionellt kallats konst och populärkultur. Att man idag kan åka på konferenser där tv-serien *Sex and the City* eller det amerikanska kultbandet *Grateful Dead* behandlas lika seriöst som Shakespeare ses som en skandal.

Motreaktionen har tagit sig uttryck i ett åberopande av den konstnärliga estetikens egenvärde där upplevelsen av det sköna står i centrum. Sedan den tyske filosofen Immanuel Kant har estetik kommit att betyda just upplevelsen av det sköna; studier av estetik har ofta handlat om att kategorisera

det sköna. Forskare som håller på med estetiska ämnen försöker ofta att definiera konstens egenart. Konst ska avgränsas; konstverket ska beskrivas, analyseras och förklaras med hjälp av givna begrepp med utgångspunkt från att det är unikt. Ett intresse för estetiska värden har därför traditionellt setts som ett försvarande av finkulturella värden gentemot populärkultur.

I mångt och mycket ställs alltså estetik mot det som studeras inom det tvärvetenskapliga 'Cultural Studies'. Men kanske har man lagt alltför stor vikt vid gränsen mellan dem? För att återgå till litteraturvetenskapen så menar vi att det inte behöver finnas en sådan motsättning mellan litteraturvetenskap och Cultural Studies eller teori, något som senare års litteraturforskning också ofta visar. Litteraturens formspråk är inte nödvändigtvis fristående utan uppstår just i dialog med allehanda kulturella och sociala företeelser. Till exempel har ny forskning uppmärksammat hur fartens tjustning under en biltur ger upphov till ett nytt sätt att skriva hos Proust, eller hur sensationsskriverier och löpsedlar ger avtryck i modernistiska författares sätt att skriva. Här har alltså forskarna visat att det estetiska uttrycket uppkommer i en relation med omvärlden, i de här fallen ny teknik och journalistik.

I princip är alltså litteraturvetenskap en del av en mycket större kultur- och samhällsvetenskap, men litteraturforskaren har en specifik uppgift eftersom forskning kring text i allmänhet och litterära texter i synnerhet kräver speciella verktyg och metoder. Några av dessa verktyg är närläsning och tolkning av texter, det vill säga: ordanalys, noggrann kartläggning av hur texter förhåller sig till sina litterära föregångare, analys av berättarteknik och personbeskrivning samt analys av berättelsens struktur, motiv och teman.

Genom att studera texten med hjälp av dessa verktyg och sätta den i samband med samhälle, historia och värderingar kan litteraturforskaren närma sig viktiga frågor som rör vår historia och samtid. På så vis undersöker vi estetiska, etiska, existentiella och materiella värden och ställer nya frågor om deras möjliga samband. Därför kan vi inte undgå att ständigt ställas inför frågor som rör själva grunden i vår verksamhet: Vad är kunskap? Vem är den till för? Hur använder vi oss av den?